

CĂLĂTORIILE ÎMPĂRATULUI IOSIF AL II-LEA ÎN TRANSILVANIA

DISCURS ȘI REPREZENTARE

Din Petre

Un demers sistematic privind vizitele imperiale în Transilvania și Banat l-a realizat istoricul clujean Doru Radosav, prin elaborarea lucrării *Arătarea împăratului. Intrările imperiale în Transilvania și Banat (sec. XVIII-XIX). Discurs și reprezentare*. Informațiile furnizate de aceste evenimente erau importante atât din perspectiva reconstituirii trecutului populației românești din Transilvania și Banat, dar și din perspectiva etalării proiectului românesc revendicativ la întâlnirea cu suveranul habsburg. Istoricul clujean asociază evenimentului intrărilor imperiale ideea de sărbătoare, definită ca o evadare din realitate și o substituie a vieții sociale¹. În interiorul acestor sărbători „visul de fericire al celor mai umili se realizează pentru un timp scurt, permițându-li-se să înfrunte pericolele și problemele vieții cu un curaj reînnoit, și de a accepta mai ușor supunerea, subordonarea la care erau supuși”².

Intrările împăratului relevă informații despre natura cortegiului regal, care prin alcătuirea sa militară, religioasă, nobiliară, semnifică, în fond, un discurs asupra fenomenului puterii regale, așa cum suveranul este spectatorul alaiului comunitar, care-și evidențiază ierarhiile sociale urbane și rurale. Structura și ordinea cortegiului transmit un mesaj despre ierarhia pe care aceste cortegii doreau să o impună percepției publice, și în egală măsură, percepției suveranului³. În ultimă instanță, alaiul regal generează un discurs despre relațiile sociale, politice și culturale ale comunității.

Prima intrare imperială în Transilvania și Banat s-a configurat în contextul înfrângerii turcilor sub zidurile Vienei 1683, Reconquistei victorioase. Acest eveniment exprimă reconquista unui spațiu creștin din sistemul politic otoman, și-l conectează unei puteri creștine. Noul regim pentru a-și legitima autoritatea, a impus simultan cu ascensiunea sa în Transilvania o varietate de mituri. Dintre miturile cele mai frecvente enumerăm: mitul eliberatorului de sub „tirania turcească”, mitul păcii, al ordinii imperiale și mitul justițiarului asociat personalității suveranilor habsburgi.

În demersul de a colporta ideile reconquistei în Europa Sud - Estică și Centrală Imperiul Habsburgic va elabora un discurs prin care se erija în ipostaza de

¹ Doru Radosav, *Arătarea împăratului. Intrările imperiale în Transilvania și Banat (sec. XVIII-XIX). Discurs și reprezentare*, Presa Universitară Clujeană, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002, p.13.

² R. Muchembled, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XV^e - XVIII^e)*, Flammarion, Paris, 1991, p.173

³ Doru Radosav, *op.cit.*, p.19.

eliberator al popoarelor creștine opresate de turci⁴. Dacă la nivelul populației necatolice din Ungaria această exaltare a spiritului eliberator nu a avut efectul scontat, în Transilvania acest discurs se mulează pe așteptările comunității românești de înnoire a lumii și un nou început sub semnul Evangheliei creștine. Pe acest climat de așteptare general românesc, survine proclamația împăratului Leopold I, la 6 aprilie 1690, invitând popoarele la o reordonare creștină a lumii. „Noi, Leopold, din mila lui Dumnezeu, alesul și împăratul romanilor, purure august și craiul Germaniei, Ungariei...[...] Numai din umilita voastră scrisoare care ne-ați trimis-o, ci și din restul sau gura lui și noi chiar milostivește am priceput smerită mulțumirea voastră, pentru că scoțându-vă pe voi de sub tirania turcească v-am câștigat iarăși slobozenia, cea mai de demult, cu care pururea ne sunteți datori, și voi mărturișiți că de acum înainte poftiți a trăi și a muri sub umbra apărării noastre. De aceea pe voi pe toți vă primim prea milostivește sub chezară crăiască tutela noastră și sub povățuirea generalilor noștri, ca să vă mântuiți de răutățile care prea strâmb și prea tiranic vi s-a întâmplat, și de acum să simțiți lină și dulce oblăduire și domnia noastră.”⁵

Tonalitatea afectivă care domină acest text, sentimentul de securitate specific acestui discurs colportează ideea succesului imperial ca intrare într-un teritoriu recucerit de la turci. Intrările regale în contextul reconquistei fac trimitere la o secvență fundamentală din religie, în cazul nostru reactivează momentul biblic al intrării lui Iisus în Ierusalim⁶. În jurul acestui personaj simbolic împăratul se manifestă prin expresii puternice așteptarea, speranță într-un ipotetic viitor mai bun și adeziunea popoarelor oprimate de turci la politica habsburgică. Expresia elocventă a acestor așteptări ale românilor față de inițiativele împăraților austrieci este substanța verbală a următoarelor texte, care relevă sentimente de loialitate față de Casa de Austria: „În anul 1687 împăratul Leopold, cu totul gonind pe turci din Țara Ungurească și din Ardeal, a urmat el și domnia Ardealului bun și milostiv-domn a fost, sub el a început și românii și împreună și catholicii în Ardeal a învia”⁷. În acest sens, se pronunță și Gheorghe Șincai care prezintă favorabil administrația Casei de Austria în Transilvania. „După ce s-a luat Ardealul de la turci prin armele cele biruitoare ale augustei Casei Austriei, românilor din Ardeal îndată mai bine le-au mers”⁸.

Călătoriile lui Iosif al II-lea însumează premisele unor așa-numite călătorii aulice ce-și propun reglementarea unor probleme presante de ordin statal. Intrările sale imperiale i-au oferit posibilitatea să cunoască direct realitățile provinciei românești. Suveranul nu se manifestă doar ca un actor principal al intrărilor, ci și un regizor ce impune un anumit tip de intrare regală. Dialogul între cortegiul regal

⁴ Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800)*, Societate rurală și mentalități colective, P.U.C., Cluj-Napoca, 1997, p. 362-363.

⁵ Gh. Șincai, *Hronica Românilor, tom III*, Editura pentru Literatură, București, 1969, p. 268.

⁶ Doru Radosav, *op.cit.*, p. 23.

⁷ Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriei românilor*, Editura Științifică, București, 1963, p. 43-44.

⁸ Gheorghe Șincai, *op.cit.*, p. 200.

și cortegiul supușilor realizat în timpul lui Iosif al II-lea este amplu și real. Amănunte semnificative despre aceste evenimente figurează în autobiografia lui Mihail Conrad Heydendorff, fost notar al Mediașului care l-a însoțit pe suveran în călătoriile sale, servindu-i ca traducător. Confruntat cu realități opresive, împăratul ascultă plângerile țăranilor, ridică direct din mâna lor jalbele, le promite rezolvarea prin aceea formulă demofilă în imaginarul țăranimii: „Scula”, „scula”, „Oi căuta”, „Oi vide”⁹. În autobiografia sa fostul notar subliniază, ca pe un fapt cu totul neobișnuit, utilizarea limbii române de către suveran. Iosif al II-lea învățase câteva cuvinte românești utile comunicării cu supușii săi. Termenii uzitați de Iosif al II-lea semnifică o propensiune a suveranului față de românii opresați de regimul stărilor politice. Specific persoanei imperiale este ținuta sa majestuoasă, răbdarea și interesul manifestat de acesta în întâlnirile cu țăranii, și nu în ultimul rând, grațitudinea împăratului față de cei prezenți.

Acest tip de comunicare cu supușii depășește paradigma intrărilor regale tradiționale. Era prima dată în istoria Transilvaniei, când atât de mulți români au văzut un împărat, au comunicat cu el, acesta le-a arătat înțelegere față de condiția lor socială. Inițiativele reformiste, politica școlară și religioasă tolerantă, accesul la oportunități sociale și politice au proiectat la nivelul sensibilități colective românești, ideea împăratului demofil și justițiar¹⁰.

Intrările suveranului în cadrul itinerarului pe care îl realizează în Transilvania și Banat sunt transfigurări simbolice, creștine. Interzicerea tuturor festivităților ocazionate de vizita lui Iosif al II-lea, găzduirea membrilor cortegiului imperial în hanuri, în locuințe țărănești sau în cele parohiale, prefigurează vizita finală, glorioasă, eshatologică simbolică. „Prin mijloc între aceste două linii drepte de privitori a trecut monarhul pe cea mai frumoasă vreme, stând în picioare în trăsură ca într-o căruță de triumf având pe cap o pălărie neagră fără bordură și fără pene și îmbrăcat fiind într-o jiletcă verde de postav cu distincții mici roșii. A salutat poporul din amândouă liniile, preagrațios, având o icoană majestatică despre modul cum are să vină odată marele judecător”¹¹.

Discursul imaginar generat de comunitate și direcționat spre suveran reliefează calitățile și atributele persoanei imperiale. Ele fac trimitere la dimensiunea epifanică a împăratului: la împăratul justițiar și salvator. Ipostaza epifanică a suveranului este conferită de tensiunea invizibil-vizibil încorporată în persoana regelui. În 1957, Ernest Kantorowicz a inserat în istoria politică a Occidentului un principiu colectiv fundamental, materializat prin faimosul său „double corp du roi”¹². Această sintagmă desemnează în aceeași persoană, regele, o

⁹ Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria B, Izvoare narative, vol. I, 1773-1785, Editura Academiei R.S.R., București, 1983, p. 470.

¹⁰ Toader Nicoară, *op. cit.*, p. 388.

¹¹ *Ibidem*, p. 382-383.

¹² Ernest Kantorowicz, *Les Deux corps du Roi. Essai sur la theologie politique au Moyen Age*, Paris, Gallimard, 1989.

persoană regală, concretă, temporală și o persoană infailibilă și nemuritoare¹³. Reliefaarea ipostazei epifanice la nivelul sensibilității colective instituită cu ocazia intrărilor imperiale este prezentă în formulările petițiilor către împărat. Semnificativ în acest sens este suplica prezentată de Maxim, fiul preotului Gălan din Năsăud în 1773, împăratului Iosif al II-lea în care solicita eșalonarea unor plăți către fisc încă din 1742.

„Cinstite și Preaînălțate Craiule,

Mulțumim milostivului Dumnezeu că vedem luminata față a Măriei Tale și dăm laudă milostivului Dumnezeu că te-a îndemnat de ai ostenit Măria Ta pe la aceste locuri pe unde trăim noi, iar noi ne rugăm Măriei Tale, Preaînălțatul Craiul să avem milă de la Măria Ta pentru aceste restanțe din urmă”¹⁴. Limbajul textului decodifică ideea că dincolo de clișeele exprimate de uzanțe, formula arată o percepție accentuată a prezenței suveranului, proiectată într-o perspectivă ce reliefează precaritatea mulțimii supușilor prin contrast cu solemnitatea prezenței suveranului.

Uneori secvență epifanică poate fi dedusă din narațiunile care au ca temă travestiul imperial. Momentul epifanic este generat de descoperirea împăratului travestit și care declanșează o anecdotă pe măsură. Astfel, tradiția locală mărturisește că Iosif al II-lea a sosit în 1773 în locuința protopopului din Năsăud, însoțit doar de un adjutant declanșând o conversație în limba germană cu acesta. Îmbrăcămîntea simplă și lipsa alaiului a determinat ca protopopul să nu-l identifice pe împărat. Căldura din locuință a făcut ca împăratul să-și deschidă nasturii de la haină și astfel se realizează deconspirarea totală a lui Iosif al II-lea. Protopopul a constatat strălucind pe pieptul distinsului oaspete Ordinul Casei Habsburgice¹⁵. Aceste secvențe epifanice sunt consecința unor întâmplări care furnizează suficient material discursului imaginar. Străbătând muntele Cucureasa, împăratul a coborât în sat și a ajuns la garnizoana ofițerilor. Fiind ocupată cu pregătirea meniului, bucătăreasa îi sugerează noului sosit s-o ajute la învîrtirea frigării. Acesta a realizat ceea ce i s-a spus și în această ipostază a fost descoperit de suita sa imperială în fața unei bucătărese surprinsă și copleșită de emoție¹⁶.

Specific intrărilor imperiale este elaborarea unui discurs aferent acestui eveniment de către elitele laice și ecleziastice românești. Colportat în mediile românești conținutul discursului are ca finalitate potențarea imaginii ideale a împăratului. Discursul ideologizant promovat de intelectualitate proiectează imaginea împăratului exemplar, fapt ce supradimensionează venerația dinastică. În acest sens este semnificativă versificația protopopului ortodox Moise Moga din Săliștea Sibiului în 1782 intitulată Stihuri de laudă și de mulțumire adresate împăratului.

¹³ Apud Bronislaw Baczko, *Les imaginaires sociaux. Memoires et espoires collectives*, Paris, 1984, p. 15.

¹⁴ Virgil Sotropa, *Împăratul Iosif al II-lea în districtul Năsăudului*, în „Arhiva Someșană”, nr. 4, 1926, p.6-7.

¹⁵ *Ibidem*, p. 4-5.

¹⁶ *Ibidem*, p. 5-6.

„Lui Iosif împărat cu bună fericire
 De aceasta români-i mulțumesc
 Și pe Iosif Împăratul Românilor fericesc
 Căci el ca un îndurat s-a milostivit
 Pe români într-a sa voință i-au îngăduit
 Biserici, preoți, dascăli a ridica îngăduiește
 De aceea tot poporul foarte-i mulțumește
 Acestea zicând și cu mare căldură grăind
 O dulce Iosife împărate și cu totul luminate
 Cea neîncetată lui Dumnezeu mulțumită înălțăm
 Și pe domnul pentru împărăția ta îl rugăm
 Și încă noi de-a pururea și întotdeauna vom sta
 Picătura de sânge cea mai de pe urmă
 Pentru împărăția ta vom vărsa”¹⁷.

Versurile protopopului Moise Moga din Săliște, dedicate lui Iosif al II-lea, se asociază unui fenomen literar ce a traversat Antichitatea, Evul Mediu, Renașterea și Epoca Modernă. Istoricul clujean Doru Radosav le numește „poetica evenimentului”, care conceptualizează raportul dintre ocazional și poezie, dintre tematica evenimentului propriu-zis și ecoul său la nivelul imaginarului colectiv¹⁸.

Cortegiile instituite cu ocazia intrărilor imperiale în Transilvania și Banat semnifică la nivelul reprezentărilor ca fiind cele mai importante momente ale întâlnirii dintre împărat și supușii români. Ele sunt o reliefare simbolistică a ordinii sociale, a ierarhiilor politice, militare, culturale, a structurii identitare a celor care le alcătuiesc. Ținuta „de campanie” a suitei lui Iosif al II-lea, din 1773, este formată dintr-un general adjutant Nostritz, generalul Siskowicz, feldmareșalul Pelegrinii, medicul personal, Brambilla, canceliști, furieri, bucătari și o suită constând din 12 trăsuri pentru care la fiecare stațiune se solicitau 72 de cai¹⁹.

În 1773, la intrarea suveranului Iosif al II-lea în scaunul Mediaș, el este primit de un cortegiu al supușilor care invocă prin componența lor prezența justiției imperiale. Evenimentele derulate în localitatea Ațel reclamă imaginea împăratului ocrotitor și justițiar. Când a ajuns caleașca imperială în comuna Ațel, pe pământul regesc, un jude însoțit de câțiva bătrâni ai comunei au prezentat un memoriu suveranului. Se solicita intervenția împăratului împotriva alungării românilor din localitatea în care aceștia erau așezați încă din secolul al XVII-lea, când sașii erau minoritari. Alt moment care reclamă prezența justiției imperiale este redat de Heydendorff. Un țăran Mihai Chince din comuna Bratei a înmănat suveranului o petiție prin care solicita eliberarea băiatului din armată. Suveranul l-a întrebat pe țăran, adresându-i-se în limba română, despre conținutul petiției sale și acesta i-a repetat demersul, justificând că este bătrân și nu mai poate lucra²⁰.

¹⁷ Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Editura Dacia, Cluj, 1995, p.119.

¹⁸ Doru Radosav, *op. cit.*, p. 94-95.

¹⁹ T. V. Păcățian, *Cartea de Aur*, Sibiu, 1902, p. 75.

²⁰ Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria B, Izvoare narative, vol. I (1773-1785), Academia R.S.R. București, 1983, p. 22-30.

Același tip de cortegiu se întâlnește și la Saroș, unde ni se dezvoltă imaginea unui suveran justițiar. „Aici [la Saroș] în diferite locuri, erau îngenunchiați ici și acolo, lângă drum, suplicanți de toate vârstele, sexele și națiunile Transilvaniei, ținând în sus petițiile...înaintea satului Saroș încă dincolo de pâraul Saroșului, spre Dumbrăveni, stăteau în genunchi românii din Saroș, tineri și bătrâni, la dreapta bărbații, la stânga femeile. În fruntea bărbaților stă în genunchi preotul lor ortodox, în veșmintele lui bisericești de preot cu prapor în mână. Maiestatea sa îi strigă: „Scula! Scula!” făcând semn cu mâna”²¹.

În orizontul scenografic al intrărilor imperiale ale lui Iosif al II-lea se distinge cu proeminență două imagini dominante: suveranul aflat în trăsură care se oprește și comunică, se apleacă spre supuși și preia jalbele, și mulțimea supușilor români plasați în genunchi în fața suveranului. Aceste imagini dominante structurate de orizontalitatea supușilor și de verticalitatea persoanei imperiale denotă ierarhiile sociale ale sistemului vasalic din lumea medievală²².

Ceremonia primirii suveranului, structura cortegiilor de întâmpinare erau riguros fixate în instrucțiunile emise de autorități și direcționate spre comunitate. Ritualului tradițional se asociază autoritatea statală modernă care imprimă un protocol aferent intrărilor imperiale. Astfel, cu ocazia intrării împăratului Iosif al II-lea în Transilvania, împărăteasa Maria Teresa a comunicat guvernului acestei provincii să ia măsuri pentru curățirea drumurilor publice de cadavrele celor executați, iar acestea să nu se mai expună după execuție cel mult trei zile, apoi să se îngroape. Se mai preciza curățirea ogrăzilor, văruierea caselor și reparația drumurilor²³.

Alt fapt aferent intrărilor regale îl reprezintă transferul spontan al unui apelativ formulat de împărat la întâlnirea cu supușii în toponimie. În atmosfera acestor transferuri onomastice și toponimice se plasează și episodul legat de o vizită a lui Iosif al II-lea, în Năsăud. Conștient de originea romană a elementului etnic din provincia imperiului Iosif al II-lea a pronunțat cuvintele: *Salve Romuli parva nepos!* Acestea au fost premisele care au condus la substituirea a trei localități din Năsăud „cu ultimele trei cuvinte din exclamația suveranului habsburg (Strâmba-Romuli; Lunca Vinului-Parva; Vărarea-Nepos)”²⁴. Asocierea istoriei discursului aulic structurează și acțiunea imperială de organizare a regimentelor grănicerești din 1762 prin rememorarea calităților istorice romane glorioase ale românilor. În acest cadru al recuperării originii romane se încadrează și formula ideatică „*Virtus Romana Rediviva*”, care devine sloganul regimentului II românesc cu garnizoana la Năsăud.

Intrările imperiale ale lui Iosif al II-lea în Transilvania și Banat semnifică momente importante din istoria raporturilor dintre Imperiul Habsburgic și supușii români. Imperiul Habsburgic, prin călătoriile suveranilor săi, dorea să consolideze

²¹ Doru Radosav, *op.cit.*, p. 121.

²² *Ibidem*, p. 22.

²³ Nicolae Densușianu, *Revoluția lui Horea în Transilvania și Ungaria*, București, 1884, p. 97.

²⁴ Doru Radosav, *op.cit.*, p. 137.

autoritatea la nivelul supușilor români. La alt palier al discuției, călătoriile imperiale reprezentau ocazii de manifestare a presiunii supușilor asupra autorităților imperiale, concretizate prin plângeri și suplici. Ca urmare, intrările imperiale au devenit instrumente ale acțiunii practice și diplomației politice ale Imperiului Habsburgic.

LES VOYAGES DE L'EMPEREUR JOSEPH II^{EME} EN TRANSYLVANIE. DISCOURS ET REPRESENTATION

Résumé

Une démarche systématique concernant les visites impériales en Transylvanie et dans la région de Banat, été réalisée par l'historien Doru Radosav par l'élaboration de l'ouvrage L'exposé de l'Empereur Habsbourg. Les entrées impériales en Transylvanie et en Banat (les siècles XVIII-XIX). Les informations reçues de ces événements étaient importantes tant du point de vue de la reconstitution du passé de la population roumaine de la Transylvanie et Banat, mais aussi du point de vue de la présentation du projet roumain à la rencontre avec le souverain. L'historien de Cluj associe à l'événement des entrées impériales l'idée de fête, définie comme un délivrèrent de la réalité et une substitution de la vie sociale.

Les voyages impériales de Joseph le II^{ème} en Transylvanie et Banat signifient des moments importants de l'histoire des rapports entre l'Empire et les roumains obéissants.

L'Empire par les voyages de ses souverains, désirent réaliser l'autorité au niveau des roumains. D'une autre part, les voyages impériales représentaient des occasions de manifestation d'une véritable pression des soumis sur les autorités impériales, finies par des plaintes et des pétitions. Par conséquent, les entrées impériales ont devenu des instruments de l'action de la pratique et de la diplomatie politique de L'Empire Habsbourg.